

Az 1920. évi népszámlálás tanulságai.

A statisztikai hivatal nem ok nélkül teszi csak most közzé Csonka-Magyarország első népszámlálását.¹ Az 1920. év december 31-én tartott népszámláláskor a délvidék egy része még szerb uralom alatt állt s e részen csak 11 hónappal később történt meg a lakosság megszámlálása, az 1920 december 31-iki állapot tekintetbe vételével. Csonka-Magyarország népességének és területének megállapítása még ezzel sem lett teljes. A most közölt adatokból is hiányzik még az 1922—23. év folyamán visszacsatolt részek, köztük a szegedi alsótanyák egy része (1910-ben 52 négyzet kilométer 4456 lakos) népének megszámlálása, amely utóbbi mint második nagy városunk népességének kiegészítő része jelentős.

Az 1920-iki népszámlálás s a megfelelő kiegészítések alapján Csonka-Magyarország területe 92.916 négyzet kilométer, népessége pedig 7.980.143 lélek.² „Ugyanezen a területen 1910-ben a lélekszám 7.606.971 volt, a tényleges szaporodás tehát 10 év alatt 373.172 vagyis 4·9%. Az előző évtizedben Magyarország egész régi területén 8·5%-el növekedett a népesség, ehhez képest tehát az elmúlt évtized nép-növekedése igen csekély. Ha azonban figyelembe vesszük azt az óriási pusztítást amit a háború végzett Magyarországon, akkor még ezt a 4·9%-os népnövekedést is elég jelentékenynek kell tartanunk. A 10 év alatt ugyanis a születtek föbblete a halálozások fölött a mai területen 366.830 főnyi volt, illetve ennyi lett volna, ha a háborúban elesettek is életben volnának. Különböző adatokból meglehetősen állapítani, hogy a mai területen körülbelül 250.000 volt a veszteség hősi halottakban. A háború előtti kivándorlás pedig körülbelül 60.000-el fogyasztotta meg a mostani terület népességét. Ha ezt a számot levonjuk a természetes szaporodás fenntebb kimutatott számából (360.000) legfeljebb 50—60.000 főnyi tényleges szaporodást tételezhetünk volna fel a mai területen (körülbelül 0·7—0·8%-et). Hogy mégis 373.000 főnyi népnövekvés mutatkozik, ez túlnyomóan annak a tömeges menekülésnek tulajdonítható, amely a megszállások óta szakadatlanul folyik az elszakított területekről a meghagyott területekre. Nem szabad e mellett figyelmen kívül hagyni, hogy a háború megszünte után az amerikai kivándorlók közül is sokan visszatértek.“

Ha nem is tudunk belenyugodni annyi terület s annyi lélek

¹ Az 1920 évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Szerkeszti és kiadja a magyar kir. központi statisztikai hivatal. Budapest 1923.

² Ha ehhez hozzászámítjuk még a legújabbban visszanyert részeket: Susa, Somoskő-gömrő, Somoskőújfalunógrádmegyei falvakat s a szegedi alsótanyák fent említett részeit, a jelenleg ténylegesen magyar közigazgatás alatt álló terület 93010 □ km. e terület lakossága pedig 7.987.204 lélek. Maga a trianoni békeszerződés 92 833 □ km területet hagyott meg, a magyar szent korona országa (325.411 □ km) 28·5%-jét, az anyarszág területének (282.870 □ km) 32·8%-jét.

elvesztésébe, ha fájlaljuk is, hogy annyi jó magyar volt kénytelen lakóhelyét odahagyni s új egzisztenciát keresni a megmaradt részen, van ezekben a számokban némi vigasztaló. Már a múltban is a természetes szaporodáson felül a népnövekedés a túlnyomóan magyarlakta középponti részek felé irányult s 1869—1910 közt a most megmaradt rész 51·8%-al, míg az elszakított rész csupán 27·6%-al növekedett. Ez a centrális áramlás a menekülés által még inkább megnövekedett, vagy legalább is nem csökkent, s reményt ad arra, hogy a központi magyarabb terület erőteljesebben fog fejlődni a többinél s a természettől és a régebbi viszonyok által meglevő hatalmas centrikus erőt a terület politikai összetartozása tekintetében is csak fokozni fogja.³

A magyarság centrális fölényének erőteljességét csak elősegíti, hogy magán a megmaradt területen viszont már bizonyos helyesebb megoszlás, decentralizáció mutatkozik a magyarságot jobban konzerváló vidéki és a városi népesség között, mert a törvényhatósági városok népnövekvése az utolsó évtizedben nem sokkal kedvezőbb (5·6%) mint a vármegyéké (4·8%) míg 1900—10 közt a városok szaporodása 18% s a megyéké 9·4% volt. A kereskedő és ipari lakosságánál fogva leginkább internacionális jellegűnek tekinthető Budapest is az utolsó évtizedben csupán 5·5%-el szaporodott, az előző évtized 20·3%-jével szemben. „Ígaz, hogy viszont Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 12·8%-es szaporodást mutat fel, amelynek legnagyobb része a Budapesttel szomszédos és szinte a főváros külvárosaiul tekinthető községekre esik.“ De viszont Pest megye az 1910—20. években 25%-el szaporodott és így a míg Budapestnél a szaporodás majd a negyedére, emitt csupán felére esett, ami újra csak az egészséges decentralizációra mutat. A mezőgazdasági termelés nagy haszna, a telepítések, legújabbban a földosztások, s ugyanakkor a fővárosi ipar hirtelen hanyatlása idézik elő főként, hogy a lakosság a vidékre húzódik vagy onnét nem mozdul. Hogy azonban ez a folyamat mégsem megy szertelenségbe, ennek okairól már itt szólhatunk. Egyik oka, hogy a menekülők jó része az alföldi nagyobb városokban helyezkedik el s oda nagyobb mozgékonytságot, a modernebb felfogás s haladás iránti hajlamot hoz és így önkéntelenül elősegíti a minél több és minél kultúraltabb vidéki gócpont kialakulását. Ehhez járult, hogy a mezőgazdaság nagy hozamával járó vagyonosodás igényei már a háború alatt fölkellették a nagyobb helyre költözés vágyát, másrészt ugyancsak ez a nagy hozam fölkellette a mezőgazdasági

³ A központi terület egységét még inkább biztosítja, hogy a nemzetiségek közül a tótok, oláhok, szerbek és horvátok a bevándorló magyarsággal szemben az elfoglalt részekre vándorolnak. A tótok száma az utolsó 10 év alatt 165.237-ről 141.882-re fogyott. Budapesten 20078-ról 14011-re esett a számuk. Számukat nem csupán az elvándorlás, de minthogy a csonka területen Békést kivéve elszórtan éltek, a beolvadás is fogyasztotta, sőt még inkább az, hogy a határok elzárása folytán a felföldi tót munkás otthon rekedt. Az oláhok száma 28.502-ről 23.760-ra fogyott. De legnagyobb az elvándorlás a határainkon belül maradt szerb telepekről. 1910-ben 26163, 1920-ban már csak 17131 volt a szerbek száma Csonka-Magyarországon. Budapesten 3972-ről 1102-re, Szentendrén 579-ről 396-ra esett a számuk. A szerb kormánynak ugyanis az a célja, hogy a még itt maradt görög keleti szerbeket repatriálja. Már a szerbeknek a délvideki megszállt területről való kivonulásukkor sokan velük mentek. Ez a kivándorlás 1920. óta szakadatlanul folyik s néhány év múlva itt hirtmondójuk is alig marad.

ipar és kereskedelem iránti hajlamot s ez újból a vidéki nagyobb helyek föllendülésére, a népességnek bevándorlás útján való szaporodására vezetett. Ez az oka, hogy igen sok vidéki nagyobb hely — jóllehet háborús vérvesztésük mindenestre aránylag nagyobb volt, mint a katonáskodásra kevésbé alkalmas vagy az alól magát könnyebben kivonó lakosságú fővárosban és más hasonló ipari és kereskedelmi lakosságú helyeken (Miskolc, Győr stb.) — minden kedvezőtlen körülmény ellenére elég, sőt jó mértékben szaporodott. Hasonlítsuk ebből a szempontból össze az 5000 lakoson felül való helyeket:

	1900	1910	1920	Szaporodás % 1900—10 1910—20	
1. Budapest sz. főv.	732.322	880.371	928.996	21'7	5'5
2. Szeged thj. v.	99.445	113.872	119.109	14'5	4'6
3. Debrecen thj. v.	75.006	92.729	103.186	23'6	11'3
4. Kecskemét thj. v.	59.225	68.424	73.109	15'7	6'8
5. Hódmezővhely thj. v.	60.883	62.445	60.922	2'6	-2'4
6. Miskolc thj. v.	43.096	51.459	56.982	19'4	9'7
7. Újpest rtv.	41.858	55.197	56.489	31'9	2'3
8. Kispest rtv.	9.804	31.212	51.064	218'4	69'0
9. Győr thj. v.	37.543	44.800	50.036	18'0	12'9
10. Pécs thj. v.	43.982	49.822	47.556	13'3	-4'4
11. Békéscsaba rtv.	37.547	42.599	46.633	13'5	9'5
12. Nyiregyháza rtv.	33.088	38.198	43.340	15'4	13'5
13. Erzsébetfalva	15.732	30.970	40.545	96'8	30'9
14. Székesfehérvár thj. v.	32.167	36.625	39.109	13'9	6'2
15. Makó thj. v.	33.722	34.918	37.141	3'0	6'3
16. Cegléd rtv.	30.106	33.942	36.929	12'7	9'0
17. Kkunfélegyháza rtv.	33.408	34.924	36.797	4'6	5'4
18. Rákospalota	11.744	25.147	36.008	114'1	43'2
19. Sopron thj. v.	33.478	33.932	35.248	1'4	3'9
20. Szombathely rtv.	24.751	30.947	34.699	25'0	12'2
21. Szolnok rtv.	25.379	28.778	32.539	13'4	13'1
22. Szentos rtv.	31.308	31.593	32.387	0'9	2'8
23. Jászberény rtv.	26.791	29.675	31.971	11'0	7'7
24. Nagykanizsa rtv.	23.978	26.524	30.037	8'5	13'2
25. Kaposvár rtv.	18.218	24.124	29.610	32'4	22'7
26. Eger rtv.	25.893	28.052	28.753	8'5	2'9
27. Hbőszörmény rtv.	25.070	28.159	28.706	12'3	2'0
28. Nagykőrös rtv.	26.638	28.575	28.701	6'9	0'4
29. Békés	25.483	26.875	28.161	5'5	4'8
30. Mezőtúr rtv.	25.383	25.835	26.911	1'8	4'2
31. Törökszentmiklós	21.881	25.835	26.911	14'6	4'8
32. Kiskunhalas rtv.	19.886	24.381	26.088	22'7	7'0
33. Csongrád	22.619	25.310	25.888	11'9	2'3
34. Szarvas	25.224	25.879	25.224	0'4	-2'5
35. Gyula rtv.	22.446	24.284	24.908	9'5	2'6
36. Orosháza	21.385	22.264	24.079	4'1	8'2
37. Karcag rtv.	20.896	22.996	22.569	10'0	-1'9
38. Sátoraljaújhely rtv.	16.886	19.940	21.162	18'1	6'1
39. Gyöngyös rtv.	17.350	19.461	19.715	12'2	1'3
40. Vác rtv.	16.808	18.952	19.395	12'8	2'3
41. Baja thj. v.	20.361	21.032	19.371	3'3	-7'8
42. Pápa rtv.	17.426	20.150	19.255	15'6	-3'9
43. Diósgyőr	11.526	17.221	19.286	49'4	11'7
44. Mezőkövesd	15.224	17.202	18.548	13'0	7'8
45. Kiskundorozsma	15.014	17.719	18.504	18'0	4'4
46. Esztergom rtv.	17.909	17.881	17.963	-0'2	0'5
47. Hajdúszoboszló rtv.	15.451	16.093	17.722	4'1	10'1
48. Hajdúnánás rtv.	15.884	16.781	17.085	5'6	1'8
49. Kiskunmajsa	13.960	15.949	16.954	14'2	6'3
50. Soroksár	8.871	13.345	16.253	50'4	21'8
51. Abony	13.529	14.729	16.185	8'9	9'9
52. Mohács	15.832	17.092	15.864	8'0	-7'2
53. Veszprém rtv.	14.114	14.792	15.586	4'8	5'4
54. Salgótarján rtv.	13.552	13.746	15.213	1'4	10'7
55. Hatvan	9.707	12.097	14.045	24'6	13'2
56. Szekszárd rtv.	13.895	14.947	14.025	7'6	-6'1
57. Csepel	7.273	9.462	13.990	107'1	47'9
58. Endrőd	11.855	13.514	13.850	14'0	2'5
59. Kisujszállás rtv.	13.224	13.538	13.766	2'4	1'7
60. Battonya	12.872	13.011	13.737	1'1	5'6

				Szaporodás %	
	1900	1910	1920	1900-10	1910-20
61. Budafoek	7.273	10.954	13.686	50'6	25'4
62. Jászárokszállás	12.067	13.260	13.616	9'9	2'7
63. Mezöberény	12.875	13.285	13.477	3'2	1'4
64. Jánoshalma	9.376	12.676	13.437	35'2	6'0
65. Felsőgalla	1.621	9.563	13.378	480'0	50'3
66. Dévaványa	12.787	13.511	13.349	5'7	-1'2
67. Püspökladány	10.888	12.585	13.246	16'0	5'2
68. Zalaegerszeg rtv.	9.782	10.844	13.239	10'9	22'1
69. Balmazújváros	11.556	12.472	13.223	8'0	6'0
70. Túrkeve rtv.	13.797	13.097	12.973	-5'1	-0'9
71. Cinkota	3.135	7.623	12.596	143'1	65'2
72. Monor	8.808	11.436	12.347	29'8	8'0
73. Kalocsa	11.380	11.738	12.332	3'1	5'0
74. Jászapáti	10.873	11.402	12.313	5'2	8'0
75. Kiskörös	9.820	11.562	12.241	17'8	5'9
76. Paks	12.034	12.561	12.036	4'4	-4'2
77. Gyoma	11.545	11.699	11.942	1'3	2'1
78. Újfehértó	9.337	10.567	11.826	13'2	11'9
79. Pestszentlörinc	5.952	7.824	11.777	31'5	50'5
80. Dunaföldvár	12.117	12.087	11.733	-2'0	-2'9
81. Bácsalmás	9.291	11.498	11.517	24'0	0'2
82. Kiszváda	8.257	10.019	11.435	21'3	14'1
83. Polgár	10.608	11.375	11.414	7'4	0'4
84. Balassagyarmat	8.395	10.716	11.257	27'7	5'4
85. Hajdúdorog	9.911	10.468	11.235	5'6	7'5
86. Kunhegyes	9.504	9.832	10.979	3'5	11'7
87. Sarkad	8.760	9.587	10.751	9'4	12'1
88. Lajosmizse	8.680	9.899	10.676	14'2	7'8
89. Mór	10.206	10.654	10.512	4'4	-1'3
90. Hajdúhadház	8.935	9.821	10.480	9'9	6'7
91. Kunszentmárton	10.769	10.410	10.456	-3'2	0'4
92. Tótkomlós	10.235	10.502	10.420	2'6	-0'8
93. Sárospatak	8.216	9.427	10.408	14'7	10'3
94. Gödöllő	5.893	7.569	10.262	28'5	37'0
95. Mindszent	9.667	10.057	10.069	4'0	0'1
96. Heves	7.989	9.128	9.985	14'3	9'4
97. Nagykáta	7.560	8.910	9.975	17'8	12'0
98. Sárvár	6.907	9.052	9.951	31'0	9'9
99. Rákosszentmihály	3.105	6.860	9.938	121'0	44'9
100. Füzesgyarmat	9.012	9.845	9.854	9'2	0'1
101. Derecske	8.767	9.287	9.843	5'9	6'0
102. Tápiószéle	6.527	7.966	9.739	23'0	22'2
103. Tiszaföldvár	8.082	8.880	9.732	9'9	9'5
104. Tiszafüred	8.643	9.025	9.502	4'4	5'3
105. Kistelek	8.177	8.744	9.468	14'9	8'3
106. Nádudvar	8.952	9.423	9.465	5'3	0'5
107. Szeghalom	9.316	9.796	9.460	7'0	-3'4
108. Jászládány	8.957	9.265	9.442	3'4	1'9
109. Vecsés	4.119	7.403	9.400	79'7	27'0
110. Vésztő	7.945	8.918	9.373	12'2	5'1
111. Hercegfalva	8.585	8.862	9.191	3'2	3'7
112. Kecel	6.664	8.239	9.178	23'6	11'4
113. Berettyóújfalu	7.723	8.579	9.134	11'1	6'5
114. Nyirbátor	5.946	7.777	9.075	30'8	16'7
115. Újkécske	7.501	8.359	9.026	11'4	7'9
116. Komádi	7.523	8.570	8.710	13'9	1'7
117. Dombóvár	4.392	6.785	8.614	54'5	26'9
118. Kőszeg rtv.	7.930	8.425	8.492	6'2	0'8
119. Tatabánya	4.881	8.104	8.491	66'0	4'8
120. Ercsi	6.197	6.882	8.477	11'2	23'2
121. Csorna	7.313	7.679	8.322	5'0	8'4
122. Kunszentmiklós	7.782	8.321	8.272	6'9	-0'6
123. Búdszentmihály	7.439	7.896	8.255	6'1	4'0
124. Tolna	8.510	8.851	8.239	4'0	-5'8
125. Nagykálló	7.325	7.988	8.232	9'1	3'0
126. Soltvadkert	6.648	7.836	8.180	17'9	4'4
127. Keszthely	6.796	7.477	8.050	10'0	7'6
128. Szabadszállás	6.947	7.823	8.014	7'6	2'5
129. Körösladány	7.139	7.585	7.971	6'4	5'1
130. Budaörs	6.104	7.395	7.957	21'2	7'6
131. Pestújhely	—	5.547	7.896	—	42'4
132. Szegvár	7.249	7.369	7.872	1'7	6'8
133. Mélykút	8.105	8.027	7.683	-1'0	-4'3
134. Kunmadaras	7.618	5.84	7.645	-0'4	0'9
135. Elek	7.591	7.268	7.640	-4'3	5'1
136. Öcsöd	8.052	8.016	7.634	-0'4	-4'8
137. Körmend	6.329	7.153	7.572	13'0	6'0
138. Bátaszék	7.521	8.039	7.498	6'9	-6'7

	Szaporodás ‰		
	1900	1910	1920
139. Mezőhegyes	7.331	7.972	7.482
140. Solt	6.485	7.023	7.447
141. Abádszalók	6.827	7.103	7.326
142. Jászényszarú	5.677	6.806	7.311
143. Izsák	5.549	7.138	7.216
144. Irsa	4.939	6.123	7.182
145. Bicske	6.405	6.729	7.145
146. Magyaróvár rtv.	4.289	5.273	7.100
147. Tapolca	5.826	6.699	7.055
148. Békésszentandrás	7.252	7.137	7.043
149. Kapuvár	6.642	6.681	7.009
150. Doboz	5.887	6.885	6.880
151. Jászkarajenő	6.309	6.380	6.839
152. Kaba	6.483	6.806	6.815
153. Jászkisér	6.692	6.652	6.750
154. Ráckeve	6.498	6.881	6.551
155. Mátészalka	5.405	5.935	6.519
156. Sárbogárd	5.573	6.058	6.518
157. Sövényháza	6.086	6.007	6.469
158. Tata	7.220	6.588	6.467
159. Bonyhád	5.749	6.452	6.379
160. Tompa	5.056	6.392	6.354
161. Nagyléta	6.126	6.323	6.343
163. Moson	5.172	6.258	6.336
163. Kunágota	5.858	5.770	6.232
164. Pilis	4.610	5.762	6.185
165. Fülöpszállás	5.377	5.957	6.162
166. Barcs	5.396	6.415	6.159
167. Csorvás	4.967	5.686	6.147
168. Csanádapalota	5.943	6.096	6.129
169. Kondoros	3.761	5.225	6.090
170. Pécel	3.854	5.524	6.083
171. Pilisvörösvár	3.659	5.584	6.069
172. Dunapataj	5.671	5.871	6.039
173. Rákoskeresztúr	6.149	5.403	6.029
174. Ozd	3.640	5.981	6.022
175. Komárom-Ujv. thj. v	2.560	3.523	5.963
176. Pásztó	5.291	5.793	5.952
177. Cibakháza	4.754	5.252	5.940
178. Dunaharaszti	2.367	3.861	5.921
179. Rákoscseba	3.010	5.068	5.919
180. Tura	4.759	5.576	5.913
181. Balkány	5.351	5.763	5.908
182. Acs	4.844	5.543	5.896
183. Tápiógyörgye	5.236	5.670	5.896
184. Szentendre	4.822	5.673	5.877
185. Hajdúsámonson	4.925	5.381	5.859
186. Köröstarcsa	5.456	5.650	5.853
187. Szerencs	5.272	6.101	5.851
188. Kenderes	5.461	5.663	5.850
189. Mezőcsát	5.225	5.493	5.827
190. Füzesabony	4.712	5.372	5.816
191. Tamási	5.251	5.528	5.805
192. Fegyvernek	6.163	6.438	5.752
193. Apátfalva	5.318	5.642	5.741
194. Üllő	4.076	5.188	5.713
195. Nagyhalász	4.485	5.374	5.701
196. Örkény	3.617	4.685	5.665
197. Egyek	4.759	5.174	5.641
198. Sándorfalva	4.132	4.960	5.639
199. Dunaszekeső	5.607	5.881	5.631
200. Celldömölk	3.284	4.416	5.528
201. Földeák	4.703	5.126	5.586
202. Siklós	4.967	5.791	5.563
203. Szentetonya	4.845	5.233	5.506
204. Medgyesegyháza	4.081	4.761	5.504
205. Gyömrő	1.982	4.065	5.479
206. Földes	5.124	5.526	5.425
207. Budakeszi	4.215	5.233	5.409
208. Szigetvár	5.601	6.153	5.348
209. Sümeg	5.431	5.712	5.341
210. Dombrád	4.546	5.038	5.297
211. Nagyszénás	3.476	4.670	5.290
212. Nagybánhegyes	5.661	5.204	5.245
213. Nagyecsed	3.851	4.665	5.203
214. Újdombóvár	4.493	4.826	5.173
215. Zagyvarékás	4.392	5.053	5.173
216. Sajószentpéter	4.281	5.079	5.140

Szaporodás ‰
1900-10 1910-20

8,7 -6,1
8,3 6,0
4,1 7,6
19,9 6,0
28,6 1,1
24,0 17,3
5,1 6,2
22,9 38,0
15,0 5,3
-1,6 -1,3
0,6 4,9
17,0 -0,1
1,1 6,8
5,0 0,1
-0,6 1,5
5,9 -4,8
9,8 9,8
8,7 7,6
-1,3 7,7
-8,1 -1,9
7,2 -1,1
26,4 -0,8
3,2 0,3
21,0 1,2
-1,5 8,0
25,0 6,9
10,8 3,4
18,9 -4,0
14,4 8,1
2,8 0,5
38,9 16,5
43,3 10,1
32,7 8,7
3,5 2,8
-12,2 12,4
64,4 0,7
37,6 79,2
8,9 2,7
10,5 13,1
63,0 53,4
67,4 16,8
17,1 6,0
7,7 2,5
14,5 6,4
8,4 4,0
17,7 3,6
9,3 8,9
3,5 3,6
15,7 -4,1
4,2 3,3
5,1 6,1
13,0 8,2
5,3 5,0
4,4 -10,7
6,1 1,8
27,3 10,1
24,2 2,3
29,5 20,9
7,8 9,0
20,1 13,6
4,9 -4,5
34,5 25,2
9,0 9,0
16,6 -4,5
8,0 5,1
16,7 14,7
105,0 34,7
7,9 -1,8
24,2 3,4
9,9 -13,1
5,2 -6,5
9,9 5,1
34,3 12,9
-8,1 0,8
21,1 11,5
7,4 7,2
15,0 2,4
18,6 1,2

	1900	1910	1920	Szaporodás %	
				1900—10	1910—20
217. Jászszentandrás	4.065	4.558	5.127	12'1	12'5
218. Nagytétény	2.614	3.924	5.120	50'1	30'7
219. Poroszló	4.852	5.129	5.116	5'7	-0'3
220. Tóváros	4.960	4.901	5.085	-1'2	3'7
221. Tokaj	5.110	5.105	5.073	-0'1	-0'6
222. Ócsa	3.657	4.296	5.069	17'4	18'0
223. Harta	4.767	4.967	5.085	4'2	1'4
224. Nagymaros	4.175	4.681	5.033	12'1	7'5
225. Bánhida	2.220	3.638	5.005	64'8	39'2

Ha vizsgálat alá vesszük az itt közölt adatokat, azt találjuk, hogy az erősebben ipari, kereskedelmi és hivatalnoki lakosságú nagyobb helyek szaporodása hanyatlott (Budapest 21·7%-ról 5·5%-re, Szeged 14·5—4·6, Debrecen 23·6—11·3, Kecskemét 15·7—6·8, Miskolc 19·4—9·7, Győr 18·0—12·9, Pécs 13·5 és —4·4). A közép nagyságú (cca 45—30.000 lakosságra szaporodott) helyek, amelyek jó része az Alföldön virágzott fel, szaporodása többnyire stagnált (Békéscsaba 13·5—9·5, Nyíregyháza 15·4—13·5, Székesfehérvár 13·9—6·5, Makó 3·0—6·3, Cegléd 12·7—9·0, Kiskunfélegyháza 4·6—5·4, Sopron 1·4—5·9, Szolnok 13·4—13·1, Szentes 0·9—2·8, Jászberény 11·0—7·7, Nagykanizsa 8·5—13·2, Kaposvár 32·4—22·7) ami a nehéz időket számítva igen kedvező jelenség. Jellemző, hogy közülök épp annak a helynek a szaporodási %-je igen kedvezőtlen, amelynek lakossága pregnánsabban ipari és kereskedelmi (Szombathely 25·0—12·2). Határozottabban hanyatló tendenciát mutat a 30—10.000 lakosságú helyek szaporodása. Közéjük tartozik az alföld sok, par excellence parasztvárosa, ahol a hivatalnokság vagy a kereskedő és iparos osztály csak vékony, el nem vált réteget alkot a mezőgazdasági lakosság felett. (Hajdúböszörmény 12·3—2·0, Nagykőrös 6·9—0·1, Békés 5·5—4·8, Mezőtúr 1·8—4·2, Törökszentmiklós 14·6—4·8, Kiskunhalas 22·7—7·0, Csongrád 11·9—2·3, Szarvas 0·4 és —2·5, Karcag 10·0 és —1·9, Baja 3·3 és —7·8, Mezőkövesd 13·0—7·8, Kiskundorozsma 18·0—4·4, Hajdúnánás 5·6—1·8, Kiskunmajsa 14·2—6·3, Endrőd 14·0—2·5, Kisújszállás 2·4—1·7, Jászárokszallás 9·9—2·7, Mezőberény 3·2—1·4, Jánoshalma 35·2—6·0, Dévaványa 5·7—1·2, Püspökladány 16·0—5·2, Túrkeve —5·7 és —0·9, Kiskőrös 17·8—5·9, Paks —4·4 és —4·2, Polgár 7·4—0·4). A 10—30.000 lakosságú helyek közül szintén épp a leginkább iparos és kereskedő hely: Pápa, szaporodása hanyatlott legjobban (15·6 és —3·9).⁵ Egészen más képet mutatnak az 5—10.000 lakosságú helyek, amelyek a nagyobb helyek összes számának (225) jóval több mint felét teszik ki. Ezek lakosságának szaporodása a legtöbb esetben stagnált, de néha meglepően szépen szaporodtak (Künhegyes 3·5—11·7, Sarkad 9·4—12·1, Hajdúhadház 9·9—6·7,

⁴ E parasztvárosok erősebb népmozgalmának oka a multban is jórészt csak határ-
 ruk terjedelmétől függött, a lakosság beköltözések révén nagy mérvben szaporodott,
 ha fölös megművelhető földek voltak a határban, így Kiskunhalason, Majsán, Dorozs-
 mán. Viszont ha a népesség határukban már nem fért el, tömeges elköltözések követ-
 keztek be így pl. Szarvason Kondoros irányában. A 10—30.000 lakosságú helyeknél
 különben erősebben érvényesül már az is, hogy jó részük nem a fő vasútvonalak mellett
 van, ami két máskülönbön élenkebb jellegű hely: Eger (8'5—2'9) és Gyöngyös (12'2—1'3)
 csökkenő szaporodásában is mutatkozik.

⁵ A szintén iparibb jellegű Hatvan további jobb fejlődését kitűnő elhelyezkedése,
 élénk vasúti és kereskedelmi forgalma mentette meg (24'6—15'2). Salgótarjánt sem ipar-
 ribb volta vitte előbbre, hanem inkább az, hogy a maradék ország annyira fontossá lett
 széntermelésének egyik központja.

Sárospatak 14·7—10·3, Heves 14·3—9·4, Nagykáta 17·8—12·0, Derecske 5·9—6·0, Tápiószéle 23·0—22·2, Tiszaföldvár 9·9—9·5, Tiszafüred 4·4—5·3, Kistelek 14·9—8·3, Ujkécske 11·4—7·9, Ercsi 11·2—23·2, Csorna 5·0—8·4, Kőrösladány 6·4—5·1, Szegvár 1·7—6·8, Elek 4·3—5·1, Solt 8·3—6·0, Abádszalók 4·1—7·6, Irsa 24·0—17·3, Bicske 5·1—6·2, Kapuvár 0·6—4·9, Jászkarajenő 1·1—6·8, Mátészalka 9·8—9·8, Sárbogárd 8·7—7·6, Kunágota 1·5—8·0, Csorvás 14·4—8·0, Cibakháza 10·5—13·0, Hajdúszámsón 9·3—8·9, Mezőcsát 5·1—6·1, Füzesabony 13·0—8·2, Tamási 5·3—5·0, Egyek 7·8—9·0, Sándorfalva 20·1—13·6, Földeák 9·0—9·0, Medgyesyháza 16·7—14·7, Jászszentandrás 12·1—12·5), de mindenesetre a szaporodás országos átlagát erősen felülhaladták.⁶ E helyek lakossága túlnyomó részben mezőgazdasággal és mezőgazdasági kereskedelemmel foglalkozik s az, hogy ezek épp a legnagyobbakkal szemben jobb mértékben szaporodtak, mutatják, hogy az ország állapota az ipar és a vele összefüggő kereskedelem túlságos fejlődése helyett a mezőgazdaság, az őstermelés felé lendül. A 10—30.000 lakosságú, főként mezőgazdasági népességgel bíró helyek népszaporodásának hanyatlása evvel szemben csakis annyit jelent, hogy bizonyos telítettségi fokon az egyoldalú lakosságú hely szaporodása megszokott állni, sőt visszafejlődést mutat. A közvetlen termelés előnyomulását mutatja a szén termelő bányahelyek nagy fellendülése is, a mi sokszor még az előző, nagy ipari és kereskedelmi fellendüléssel járó évtizedek szaporodását is felülmulják.⁷

⁶ Az 5—10.000 lakosságú helyek közül az egyes mezőgazdasági lakosságúak nem szaporodása mind jól megmagyarázható. Mór, Kunszentmárton, Tótkomlós, Mindszent, Füzesgyarmat, Szeghalom, Jászladány, Tolna, Kunmadaras, Ócsöd, Békésszentandrás, Nagyléta, Jászkisér, Dunapataj, Földes, Poroszló stb. mind a fő vasúti forgalomtól távol eső helyek. Hogy bizonyos helyek nem vagy kevésbé szaporodtak, annak oka, hogy az előző évtizedben aránytalanul nagy volt ott a bevándorlás és a lakosság száma csak most vagy még most sem egyensúlyozódott, így Nyírbátor (30·8—16·7) Dombóvár (54·5—26·9) Izsák (28·6—1·1) Doboz (17·0 és —0·1) Jászfényszaru (19·9—6·6) Kondoros (38·9—16·5) Nagyhalász (24·2—2·3) Nagyszénás (34·3—12·9).

⁷ A legnagyobb széntermelő hely, Felsőgalla, ugyan már nem szaporodott az előző arányokban (1900—10:480%), de ez természetes, mert ilyen nagy arányú növekedés csupán a kis kezdetből egyszerre nagy helylyé váló telepre jellemző. Szaporodása így is tekintélyes (1910—20:50·3). A vele közvetlenül összefüggő másik széntermelőhely, Tatabánya, szaporodása ép az előző évtizedek óriási szökkenései után erős stagnációt mutat (1890-ben még nem létezett, 1900—10:66% 1910—20:4·8% szap.). Nem ily rohamos a szaporodás csökkenése Bánhidán (1900—10:64·8, 1910—20:39%). A széntermelő vagy a széntermeléssel összefüggő helyeknek az utolsó évtizedben való nagy föllendülését az 5000-en alól való helyek népszaporodása tisztábban mutatja:

	1900	1910	1920	Szaporodás 1900—10 1910—20	
<i>Fejér vm.</i>					
Szár	1457	1418	1797	2·7	26·7
<i>Esztergom vm.</i>					
Csolnok	1599	1983	2282	24·0	15·1
Dorog	1966	1949	3943	—0·8	102·0
Tokod	3084	2645	3234	—14·2	20·4
<i>Nógrád vm.</i>					
Baglyasalja	1828	1583	1823	—13·7	15·2
Mátranovák	1223	1904	2775	55·8	43·9
Nemti	919	991	1984	8·0	102·0
<i>Heves vm.</i>					
Szarvaskő	336	472	554	40·6	18·0
Szucs	307	759	894	141·0	19·1
Maconka	566	588	741	4·0	25·7
Nagybátony	1193	1559	2147	30·8	37·7
Rózsaszentmárton	1279	1894	1678	9·0	20·4
Tar	1389	1705	1900	35·6	11·4

A népszaporodás pręgnánsabb fordulást mutat Budapest közelebb és távolibb környékén is, de a decentralis irány itt jóval *lassúbb* lefolyású. Amikor épp a *főváros* környékén következik be ez a lassúbbodás, mintegy követni látszik azt a fizikai törvényt, mely szerint a kör középpontja körüli mozgások a leglassúbbak. Hasonlítsuk össze ebből a szempontból a Budapesttel közvetlen összenőtt helyek, azután a Budapest közelebbi környékét, azt a részt, amelynek lakói szinte naponként bejárnak a fővárosba s mint hivatalnokok, munkások, élelmiszerkereskedők onnét nyerik jövedelmük nagy részét és végül a távolabbi környéket, amely azonban még mindig erősen beleesik a főváros gazdasági vonzókörébe.⁸ Úgy találjuk, hogy a

⁷ (Jegyzet folytatása.)

Borsod vm.	1900	1910	1920	Szaporodás	
				1900—10	1910—1920
Disznóhorvát	1347	1979	3054	46'8	54'3
Edelény	2063	2253	2754	9'2	22'3
Kurityán	472	436	540	-4'7	24'8
Sajókaza	2342	2367	2810	1'1	19'0
Sinkakálló	507	511	693	0'8	35'6
Hodosesépany	965	1703	1957	76'4	14'9
Királd	964	880	946	-8'7	7'8
Barcika	559	645	761	15'2	19'1
Kondó	496	437	503	-9'8	15'0
Sajógalgóce	342	386	451	13'0	15'2
Sajókazinc	1849	1892	2069	2'3	16'1

⁸ I. Nagybudapest.

	1900	1910	1920	Szaporodás	
				1900—10	1910—20
Újpest	41.858	55.197	56.489	31'9	2'3
Kispest	9.804	31.212	51.064	218'4	69'0
Erzsébetfalva	15.732	30.970	40.545	96'8	30'9
Rákospalota	11.744	25.147	36.008	114'1	43'2
Csepel	4.568	9.462	13.990	107'1	47'9
Budafok	7.273	10.954	13.686	50'6	25'4
Cinkota	3.135	7.623	12.596	143'1	65'2
Pestszentlőrincz	5.952	7.824	11.777	31'5	50'5
Rákosszentmihály	3.105	6.860	9.938	121'0	44'9
Pestújhely	—	5.547	7.896	—	42'4
Albertfalva	791	1.120	1.219	41'1	8'8
	103.962	191.916	255.208	85'0	33'0
Budapest	732.322	880.371	928.996	21'7	5'5
Nagybudapest	836.284	1072.287	1184.204	28'2	10'4

II. Azok a helyek, amelyek lakosságának jelentékeny része naponként bejár a fővárosba kereset végett:

	1900	1910	1920	Szaporodás	
				1900—10	1910—20
1. Páci járás:					
Alag	491	1624	2625	33'1	61'7
Alsógröd	503	676	966	33'2	43'0
Dunakeszi	2406	3356	4106	36'0	23'6
Felsőgröd	293	1208	1647	312'4	36'3
Fót	3470	3929	4217	13'3	7'3
Sződ	1518	1791	3021	18'0	68'3
Veresegyháza	1716	2208	3130	28'6	41'7
2. Gödöllői járás:					
Csömör	1221	2718	2872	30'1	5'7
Gödöllő	5839	7569	10262	28'5	37'0
Kerepes	1171	4120	4590	251'8	11'4
Kistarsa	809	1732	2771	115'1	60'0
Rákosesaba	3010	5068	5919	68'4	16'8
Rákoshegy	—	1296	1606	—	21'8
Rákoskeresztúr	6149	5403	6029	-12'2	11'6
Rákosliget	—	2624	2758	—	5'1

Budapesttel összenőtt helyeken, — ahol azonban már nagyobb tér nyílik a gazdasági életre, elsősorban a kertgazdaságra, — Budapesthez (21·7—5·5) képest még mindig elég nagy a szaporulat (85·0—33·0). De ennél sokkal jobb arányú számot mutatnak azok a helyek, amelyeknek — bár lakosságuk jelentékeny része naponként bejár a fővárosba keresetre — önálló gazdasági élete is fejlettebb, (a II. alatt felsorolt 28 község: 900—10·50·9%; 910—20·23·3%). Végül azokon a helyeken,

⁸ (Jegyzet folytatása.)

	1900	1910	1920	Szaporodás	
				1900—10	1910—20
3. Gyömrői járás:					
Ecsér	1125	1569	1539	29·1	5·8
Gyömrő	1982	4065	5479	105·0	34·7
Maglód	2133	3302	3808	61·0	15·3
4. Monori járás:					
Üllő	4076	5188	5713	27·3	10·1
Vecsés	4119	7403	9400	79·7	27·0
5. Központi járás:					
Budaörs	6104	7395	7957	21·2	7·6
Dunaharaszti	2367	3861	5921	63·0	53·4
Budatétény	864	1435	1750	53·1	22·0
Nagytétény	2614	3923	5120	50·1	30·7
Soroksár	8871	13345	16253	50·4	21·8
Törökbálint	2796	3534	3728	26·3	5·5
6. Pomázi járás:					
Békásmegyery	2029	3546	4411	74·8	24·4
Pesthidegkút	1559	2130	3263	36·6	53·2
Összesen:	70197	105905	130461	50·9	23·3

III. Budapesttel némiképp lazább gazdasági összeköttetésben álló helyek:

Pest megye.

	1900	1910	1920	Szaporodás	
				1900—1910	1910—1920
1. Váci járás:					
Sződ	1318	1791	3021	18·0	68·7
Csomád	822	874	857	6·4	-2·0
2. Vác rtv.	16808	18952	19395	12·8	2·3
3. Gödöllői járás:					
Pécel	3854	5524	6083	43·3	10·1
Isaszeg	3206	4120	4590	26·3	10·1
Nagytaresza	896	988	1043	10·2	5·6
Mogyoród	1785	1993	2117	11·7	7·8
Szada	1296	1420	1542	9·4	8·7
4. Monori járás:					
Monor	8808	11436	12347	29·8	8·0
5. Gyömrői járás:					
Mende	1578	1915	2078	21·2	8·0
6. Központi járás:					
Törökbálint	2796	3534	3728	26·4	5·5
7. Ráckevei járás:					
Taksony	2952	3527	4079	19·3	15·6
Szigetszentmiklós	3233	3997	4407	23·7	10·3
Tököl	2805	3608	4010	28·9	11·4
8. Biai járás:					
Bia	2805	3178	3337	13·6	5·0
Torbágy	1511	1904	1981	26·0	4·1
Budakeszi	4215	5253	5409	24·2	3·4
9. Pomázi járás:					
Solymár	2361	3108	2972	31·6	-4·4
Budakalász	2019	2474	2522	22·5	1·5
Szigetmonostor	1273	1262	1194	-0·7	-5·4
Pöcsmegyer	1256	1271	1305	1·2	2·7
Tahitótfalu	2277	2246	2312	-1·4	3·0
10. Szentendre rtv.	4822	5673	5877	17·7	5·4

ahol a gazdasági önállóság tökéletesebb egyensúlyban van a fővárossal való gazdasági kontaktussal (a III. alatt felsorolt további 28 község) hasonló arányú a szaporodás csökkenése (1900—10:18·8‰; 1910—20:8·9‰). Az utóbbi helyek szaporodása sem mutatja tehát *igazán pregnáns* módon a mezőgazdaság előtérba nyomulását.⁹ Ha azonban a helyek szaporodását összehasonlítjuk Pest megye további, önállóbb gazdasági életet folytató részével, ahol mindenekelőtt a szőlőtermelés lendült fel hatalmas arányokban, akkor újra konstatálnunk kell, hogy a mezőgazdasági termelést üző helyek az utolsó évtized alatt határozottan fölénybe kerültek a par excellence ipart és a vele összefüggő kereskedelmet üző főváros, sőt a szorosabb kapcsolatban levő szomszédos helyek felett.¹⁰

Az eddig megállapítottak alapján a helyzetkép ez: a szorosan vett Budapest lakossága csekély mértékben szaporodott és bár még mindig nagy a főváros vonzóereje (a születések és halálozások alapján kiszámított népességet a tényleges népesség 1920-ban 40:308-al haladta meg, ami csak bevándorlás útján állhatott elő) ez a vonzóerő szűnőfélben van, mert 1900—1910 között a tényleges népesség 82.371-el multa felül a kiszámított népességet. Budapest lakossága azonban közvetlenül is fogy, mert a Budapestről külföldön távollevők száma az 1910-iki 2636-ról (0·3‰) 10.991-re (1·2‰) emelkedett. Ez jórészt annak tudható be, hogy az ipar pangása miatt a fővárosból sok munkás külföldre távozott. A jóval inkább mezőgazdaságot üző lakosságú Pest megyében a külföldön távollevők száma 1574-ről (0·2‰) csupán 3036-ra (0·3) emelkedett és ez is nagyrészt az erősebben ipari munkás lakosságú fővárosi környéken következett be.¹¹ De Budapest népszaporodása más tekintetben is hanyatlást mutat, mert a férflakosság száma

⁸ (Jegyzet folytatása.)

Fejér megye.

1. Adonyi járás:	1900			Szaporodás	
	1910	1920		1900—10	1910—20
Ercsi	6197	6882	8477	11·2	23·2
Erd	3506	4017	4055	14·6	0·7
Százhalombatta	1294	1607	1523	24·2	—5·2
2. Váli járás:					
Diósd	808	896	986	10·9	10·0
Martonvásár	2453	2578	2807	5·1	9·8

⁹ Az utolsó évtizedben közülük csupán Ercsi szaporodott igen jó arányokban (11·2—23·2) a mezőgazdasági ipar (cukorgyár alapítása), továbbá Sződ (18·0—68·7) a szőlőtermelés révén.

¹⁰ V. ö. Ócsa (17·4—18·0) Örkény (29·5—20·9) Abony (8·9—9·9) Lajosmizse (14·2—7·8) Jászkarajenő (1·1—6·8) Ujkécske (11·4—7·9) Irsa (24·0—17·3) Pilis (25·0—6·9) Nagykáta (17·8—12·0) Tápiószéle (23·0—22·0). Közülük ugyan Pilis szaporodása erősebben visszaesett, de ez már az előző (1900—10) évtizedben megindult mezőgazdasági hatalmas föllendülés kapcsán bekövetkező szökkenés utáni egyensúlyozódásnak tudható be. Idetartozik még Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét *tanyavidékének* hatalmas szaporodása. (L. lejjebb az illető táblázatot).

¹¹ L. a főváros körüli járásokat és rtv. városokat:

	külföldön távollevő	
	1910	1920
Gödöllői járás	85	435
Központi járás	(74)	676
Kispest rtv.	121	221
Újpest rtv.	144	274
Kispesti járás	78	
	502	1506

2313-al fogyott, míg a női lakosság 50.939-el szaporodott.¹² Ez — még a vérvesztéséget számítva is — arra mutat, hogy egyfelől a munkaerős férfiak már nem annyira a fővárosban keresik boldogulásukat, másfelől a menekültek jó része is nem a kereseti lehetőségek miatt jött Budapestre, hanem hogy itt asylumhoz jusson s jóllehet a menekültek között mindenestre többségben van a férfi, Budapesten nagyobb mértékben telepednek le a nők és az idősebb emberek. Amíg így Budapest mindinkább vesztí erőteljes lakosságát, mert nemcsak a nagyipar, hanem az azzal kapcsolatos reális, jól megalapozott kereskedelem is pang, azalatt a vidéken — és pedig abban az arányban, amint kissé távolabb van a fővárostól — az óriási vérvesztéséget ellelente is felvirul a mezőgazdaság, nyomában jár a vele kapcsolatos kereskedelem s ha lassúbb tempóban is, de a multnál jobban kezd felvirulni a mezőgazdasági ipar és ez a fejlődés vonzza a munkaerőket.

A népesség decentralis mozgásához még egy mozgási irány járul, ami a most közölt népszámlálási adatokból szintén élesen kitűnik. Már magában Pest megyében is megállapítható, hogy a nyugatra eső helyek jóval kevésbé szaporodnak mint a keletiek.¹³ Az egyik ok, hogy jó részük mellék vasúti vonalak vagy a Duna mentén fekszik, amely már nem főközlekedési út, s ez a körülmény a Duna másik oldalán is érezteti hatását.¹⁴ A főok azonban az, hogy úgy Pest megyében mint az egész csonka országban az iparosabb nyugati rész helyett a súlypont mindinkább a mezőgazdaságot jobban felkaroló keleti rész felé tolódott. Ezért szaporodnak jobb arányokban a szegedi, szolnoki, hatvani vasútvonalak mentén vagy közelében fekvő helyek. Ugyanezért szaporodnak jobb mértékben a legnagyobb részt az alföldön fekvő 30—45.000 lakosságú városok.¹⁵ Ez az oka jórészt annak is, hogy Csonka-Magyarországon a tényleges népszaporodás Dunántúl a legkisebb (2·3%) viszont a Duna—Tisza-közén (7·2) főként Pest megyében a legnagyobb és jobb arányokat mutató (4·1—5·7) a keleti részekben.¹⁶ És végül ezért telepszik le az eddiginél nagyobb

¹² %-ben kifejezve az arányszám —0·5 és 11·4, Csonka-Magyarország törvényhatóságai közül csupán Pécsen van hasonló rossz arány (—10·9 és 1·7).

¹³ Itt csupán a keleti rész helyeit soroljuk föl, mert a nyugatiak már mind elföldultak: Ráckeve (5·9 és —4·8), Dunapataj (3·5—2·8), Harta (4·2—1·4), Solt (8·3—6·0), Fülöpszállás (10·8—3·4), Izsák (28·6—1·1), Kunszentmiklós (6·9 és —0·6), Szabadszállás (7·6—2·5), Kiskunlacháza (11·0 és —0·4), Kiskőrös (17·8—5·9), Soltvadkert (17·9—4·4). Jobb szaporodás egyedül Kecelen volt (23·6—11·4), ahol még mindig éreztette hatását a pestmegyei homokosabb területekre való, különösen az előző évtizedben megindult betelepülés.

¹⁴ V. ö. Dunaföldvár (—0·2 és —2·9), Fadd (5·0 és —5·1), Paks (4·4 és —4·2), Bátaszék (6·9 és —6·7), Tolna (4·0 és —5·8), Szekszárd (7·6 és —6·1), Dunaszekeső (4·9 és —4·5).

¹⁵ Dunántúl sem az 50.000 körüli iparos és kereskedő helyek (Győr, Pécs), sem a 30—45.000 közöttiek nem szaporodtak jó arányokban. Legjobban szaporodott a kitűnően véghegyé lett és így mind élenkebb kereskedelmi forgalmú Nagykanizsa (8·5—13·2), és valamennyire a szintén véghegy Sopron (1·4—3·9); Székesfejérvár (13·9—6·2), Kaposvár (32·4—22·0) és Szombathely (25·0—12·2) szaporodása azonban hanyatlott.

¹⁶ Dunántúl a 10—30.000 lakosságú helyek közül Pápa (15·6 és —3·9), Mohács (8·0 és —7·2), Szekszárd (7·6 és —6·1), Paks (4·4 és —4·2), Dunaföldvár (—0·2 és —2·9), Mór (4·4 és —1·3) erősen fogytak és csak Veszprém (4·8—5·4) és Zalaegerszeg (10·9—22·1) szaporodtak, utóbbinál azonban az internáló tábor nagyon megnövelte a lakosság számának emelkedését. Az 5—10 ezerlakosságú helyek közül az 1900—10 között erősen szaporodó iparos- és kereskedőhelyek: Sárvár (31·0—9·9), Keszthely (10·0—7·6), Cellödömök (34·5—25·2) szaporodása némileg kevesedett, viszont erősen

mértékben (különösen a háború és 1918 óta) a főként kereskedelemmel foglalkozó zsidóság az iparosabb Dunától, sőt Budapest helyett is a jobb kereskedelmi, konjunkturákat adó keletibb részekben és pedig mindjobban ott, ahol ez a konjunktura a legvirágzóbb vagy ahol előbb-utóbb ilyenné lesz, az elszakított részekkel érintkező véghelyeken: Nyíregyházán, Kisvárdán, Mátészalkán, Debrecenben, Békéscsabán, Makón, Szegeden.¹⁷

Emberföldrajzi szempontból a periodusokban ismétlődő népszámlálások szolgáltatnak adatokat, miként változott egy-egy politikai vagy földrajzi táj az emberek szaporodása, ide-oda vándorlása és más tevékenységeik hatása folytán. Bizonyos irányokat, állandóbb impulzusokat állapíthatunk meg ezekben a vándorlásokban, amelyek ha nem is hatnak szigorú törvényként, de évtizedekre megváltoztatják az illető táj képét. Ezeknek az irányoknak, impulzusoknak megállapítása kapcsán szélesülhet ki az emberföldrajz tudománya *ter-mészret-tudománnyá* s az állandóbb törvényszerűségek alapján előre megmondhatja az illető táj, vidék, ország további sorsát. De még tovább mehet: a megállapítások alapján direktívákat adhat azok részére, akik az illető táj jövőbeli alakulására befolyanak, annak jobblétét, felvirágzását szívükön viselik.

Azok az irányok, amelyeket az 1920. évi népszámlálás kapcsán Csonka-Magyarország területére nézve megállapítottunk, bizonyos fokig állandóknak tekinthetők. Potentialiter magába zárta őket a

föllendült mezőgazdasági ipara révén Magyaróvár (22·9—38·0). A szerb megszállás alatti betelepülések révén Újdombovár még mindig erősen szaporodott (54·5—26·9), míg Komárom-Ujvárost (37·6—79·2), Komárom elszakítása tette szaporodó véghelyé. Jobb arányokban szaporodott még Csorna (5·0—8·4) és Kapuvár (0·6—4·9). A többi hely azonban legfeljebb standard-jét tartotta meg (Hercegfalva 3·2—3·7, Sárboárd 8·7—7·6, Bicske 5·1—6·2, Tamási 5·3—5·0, Tóváros —1·2 és 3·7, Dombóvár 7·4—7·2), de nem egy hely hanyatlott (Körmend 13·0—6·0, Kőszeg 6·2—0·8, Tapolca 15·0—5·3, Moson 21·0—1·2, Acs 14·5—6·4), sőt legtöbbször lekosságuk egyenesen fogyott (Tolna 4·0 és —5·8, Bátaszék 6·9 és —6·7, Bonyhád 7·2 és —1·1, Tata 8·1 és —1·9, Barcs 18·9 és —4·0, Dunaszekes 4·9 és —4·5, Siklós 16·6 és —4·5, Szigetvár 9·9 és —13·1, Sümeg 5·2 és —6·6).

¹⁷ Dunától a zsidóság szaporodási arányszáma —11·20%, míg 1900—10 között 3·2. Budapest ugyan 1910—20 között is 5·80%, de 1900—10 között 23·10% volt. Pest megyében 1910—20: 3·8; 1900—10: 3·70%, itt tehát nem változott. A megyékben mindentűt fogyott a zsidóság száma, kivéve a két legkeletibbet, Szabolcsot (4·3) és Csanádot (10·60% szap.). A városok közül Dunántúl csak három helyt szaporodott a zsidóság jobb arányokban: Pécsét (6·60%-el, miáltal a város összlakossága erősen fogyott), Sopronban (10·10%-el, míg a város összlakossága csupán 3·90%-el) és Szombathelyen (13·40% összlakosságé 12·20%-el). Mind a három *vég hely* (sőt már 1918-ban is bizonyos tekintetben azok voltak), ahol kitűnő kereskedelmi konjunkturákra nyílik kilátás. A többi dunántúli nagyobb hely közül csakis az iparos és kereskedő Győr (5·7 összlakosságé 12·9) és Nagykanizsa (8·4 összlakosságé 13·20%) szaporodási arányszámai jobbák a zsidóságra nézve, de mind a kettő szintén *vég hely*, míg Kaposvárt (—1·6 összlakosságé 22·70%), Székesfejervárt (—25·6 összlakosságé 6·2), Pápán (—3·2 összlakosságé —3·9), Esztergomban (—14·8 összlakosságé 0·5), Veszprémben (—12·2 összlakosságé 5·4), Keszthelyen (—3·2 összlakosságé 7·6) a zsidóság még abszolút számokban is csökkenőben van, jóllehet mind élenkebb iparos és kereskedő város. A keleti részekben legjobban szaporodtak Mátészalkán (12·6 özlak. 9·8), Nyíregyházán (30·5 özlak. 13·5), Kisvárdán (13·8 özlak. 14·1), Nyíratorban (18·9 özlak. 16·7), Sárospatakon (13·2 özlak. 10·3), Békéscsabán (15·3 özlak. 9·5), Makón (23·4 özlak. 6·3), Balassagyarmaton (6·9 özlak. 5·4). Csupa fontos vég hely! Az egyik legfontosabb vég helyen, Szegeden, a zsidóság csupán számbeli standardjét tartotta meg (1910: 6907, 1920: 6954 lélek, 0·70% özlak. 4·60% szap.), de itt a protestánsok számának óriási szaporodásából (református 42·4, ágostai 52·70%), azt lehet következtetni, hogy sokan tértek át közülük. Érdekes viszont, hogy a szintén vég hely Komárom-Ujvárosban a zsidóság száma —480%-el fogyott, miáltal az össznépeség 79·20%-al szaporodott; úgy látszik az erősen hivatalnok-jellegű Komárom-Ujváros helyett inkább maradtak, vagy átköltöztek a jobb kereskedelmi konjunkturákat nyújtó Komáromba!

háború okozta helyzet s reális, szigorúbb törvényszerűséggel ható tényezőkké változtatta őket maga a háború, annak elvesztése és a trianoni békekötés. Számunkra nem marad más hátra, mint hogy azokat az impulzusokat, amelyeket a viszonyok kényszerítő hatása alatt az emberek szinte ösztönszerűleg követtek, tudatossá tegyük s ha azt nem akarjuk, hogy a nálunk nagyobb erők még nagyobb pusztulásba vigyenek, kövessük őket mindaddig, míg a ható erők egy újabb és más alakulása a fennálló viszonyokat gyökeresen meg nem változtatják!

A népmozgalmak decentrális irányzatát visszafordítani hiábavaló akarat lenne. El kell készülnünk reá, hogy már az 1920—30 közti időben teljesen megszűnik Budapest bevándorlási többlete, sőt arra is, hogy nagyobb arányú kivándorlás útján a szorosán vett Budapest lakossága egyenesen csökkenni fog. Budapest nagyipari városból — amint az utóbbi évek mutatják — par excellence kereskedő várossá lesz s az ilyenek lakossága már egymagában is könnyebben mozgó. Arra kell törekednünk, hogy a lakosság kihuzódása ne legyen túlságosan extensív, hanem a kiözönlő népesség *elsősorban* Budapest szabadabb területére (ahol a kertgazdaság inkább folytatható) és a Budapesttel összefüggő községekbe áramoljék.¹⁸ A nagyipar és a vele összefüggő kevésbé mobil kereskedelem pangása úgys megszűntette a nagytókének az ipari nagyvárosra annyira jellemző *bérmunkások* építésére való vállalkozási kedvét s az intéző köröknek arra kell törekedniök, hogy a Budapest periferiáin már most relative fellendült kisebb családi házak és a kislakásos munkásházak építése biztosíttassék.¹⁹ Ha földhöz és házhoz rögzítjük az ipari munkást, csökkentjük vándorlási hajlamát és ha tulajdonhoz juthat, jobban ellent tud állani a nemzetközi áramlatoknak.

A *vidéken* elsősorban nem az ipari vagy a félreeső helyeket, hanem az Alföld fejlődő s jó vasúti összeköttetésekkel bíró helyeit kell továbbfejlesztetni s arra törekedni, hogy bennük minél inkább virágozzék a mezőgazdasági *modern* kereskedelem, környékükön a föld intenzív művelése és az állattenyésztés.²⁰ Az alföldi helyeken szintén decentrális tendencia észlelhető, a népesség nagy tömegekben tódul a mezei gazdálkodást biztosító periferikus részek felé. Az alábbi táblázat feltűnően mutatja, hogy a népesség kifelé áramlása az alföldi helyeken is milyen nagyfokú:

¹⁸ Evvel csak az úgys meglévő tendenciák zavartalanabb lefolyását segítjük elő. Budapesten 1910-ben a belterület *polgári* lakossága 693.536, a külterületé 170.199; 1920-ban a belterület *összes* lakossága 711.206, a külterületé 217.790 volt, úgyhogy a külterület népessége 10 év alatt $28\frac{0}{100}$ -el, a belterületé csupán $2\frac{50}{100}$ -el szaporodott.

¹⁹ Megfelelően javítani kell Budapest periferiái közlekedési viszonyait, hogy a munkás ember (legyen az akár hivatalnok, akár ipari munkás) hamar és olesón juthasson a neki kenyeret adó belsőbb részekre. — Régen hangoztatott kívánságok ezek s nem mondhatjuk, hogy ezekben az irányokban eddig is nem történt volna intézkedés. De most nem az osztály- vagy pártpolitikai *szempontok*, hanem a reális *tények*, a kényszerűség írják elő fokozottabb mértékben megtenni mindazt, amit a szociálpolitikai belátás eddig csak csekély részben segített elő.

²⁰ A fő vasúti vonalaktól *elcsúszó* helyeket illetőleg viszont arra kell elsősorban törekedni, hogy részekre a fejlődés egyik alapföltétele, a gyors vasúti forgalom, a fő vasúti vonalakhoz való minél jobb csatlakozás biztosíttassék.

	Terület kat. holdakban	belterület, külterület népessége 1920-ban	az egész község; a külterület szaporodása 1910—20 között		
Debrecen	166.284	53.121	50.065	11'3	30'4
Keeksemét	163.237	35.677	37.532	6'8	18'9
Hódmezővásárhely	132.258	36.801	24.082	-2'4	-2'3
Békéscsaba	57.375	33.504	13.129	9'5	6'2
Nyíregyháza	46.593	27.819	13.521	13'5	12'0
Makó	46.713	30.017	7.124	6'3	-7'8
Cegléd	49.963	26.608	10.317	9'0	17'8
Kiskunfélegyháza	66.421	19.278	17.519	5'4	8'8
Szolnok	26.211	27.980	4.559	13'1	19'9
Szentes	68.696	20.844	11.543	2'8	-0'5
Jászberény	48.030	21.667	10.304	7'7	12'0
Hajduböszörmény	57.788	21.123	7.583	2'0	17'1
Nagykőrös	66.811	17.409	11.292	0'4	13'6
Békés	60.902	17.522	10.639	4'8	6'6
Mezőtúr	71.281	17.194	9.717	1'8	7'3
Törökszentmiklós	57.452	15.897	17.519	4'8	0'3
Kiskunhalas	112.195	12.439	13.649	7'0	9'8
Csongrád	40.531	16.263	9.625	2'3	1'0
Szarvas	45.157	13.047	12.177	-2'5	0'3
Gyula	32.946	17.788	7.120	2'6	13'7
Oroszáza	20.557	14.663	9.416	8'2	12'6
Karcag	67.223	17.400	5.169	-1'9	-3'7
Mezőkövesd	16.937	18.548	—	7'8	—
Kiskundorozsma	32.350	8.275	10.229	4'4	9'9
Hajdúszoboszló	41.506	14.686	3.036	10'1	16'2
Hajdunánás	46.287	13.913	3.172	1'8	7'0
Kiskunmajsa	37.239	7.610	9.344	6'3	5'9
Abony	22.204	11.292	4.893	9'9	10'5

Az alföldi városok nagy határral bírván, a tanyarendszer a múlt század negyvenes éveitől kezdve mindjobban elhatalmasodott. Az izolált tanyákon azonban a kulturát fejleszteni igen nehéz, arra kell tehát törekedni, hogy a központi résztől távolabb eső tanyák lehetőleg külön *községekké* tömörüljenek. A központi város-szerű résznek viszont az egész környék általános kultúrzsükségletét kell kielégítenie, de a népesség mezőgazdasági érdekeinek megfelelően nem annyira humanisztikus, hanem mezőgazdasági iskolák, intézmények valók e helyekre, illetve a már meglévő más irányú kulturális intézmények megfelelően átalakítandók. Evvel szemben *Dunántúl* inkább a városiasabb és iparosabb lakosságnak megfelelő ipari és a humanisztikus intézmények fejlesztésére kell törekedni. Nem szabad azonban megelégedezni arról, hogy itt is erőteljesebben megindult a parcellázás, ami a mezőgazdaság és a vele összefüggő intézmények felé tereli a figyelmet. Mint-hogy azonban itt van a legtöbb nagy és középbirtok, ahol az intenzív gazdálkodás eredményesebb lehet, a Dunántúl különösebben alkalmas a belterjes állattenyésztésre és itt fejlődhet ki leginkább a mezőgazdasági ipar. *Dunántúl* is szaporítani kell tehát mezőgazdasági iskoláinkat. Amíg azonban *mezőgazdasági iskoláinknak a keleti részeken* a nagyobb mezőgazdasági hozamra, az élőállattal, gyümölcsössel, borral való *modern* kereskedelem felkarolására, *Dunántúl* az állattenyésztő és feldolgozó gazdálkodásra és más mezőgazdasági *iparokra* kell a figyelmet elsősorban felhívnia.

Ha fontos is a népesség decentrális áramlásának figyelemmel kísérése s a teendőknek a jelenségekhez való alkalmazása, aránytalanul nagyobb figyelemre kell hogy készítsen a kitűnőleg kereskedő zsidóságnak a *keleti részekre* és itt is elsősorban a *véghelyekre* való áramlása. Megtanít ez bennünket arra, hogy az ország súlypontja ebben a pillanatban nem nyugaton és nem is Budapesten van, hanem

keleten és a véghelyeken. Mai helyzetünk ugyanis sokban hasonlít a török hódítás korához, avval a különbséggel, hogy most épp az a rész, az Alföld és a Dunántúl van birtokunkban, aminek jó részét annak idején a török bírlalta, míg viszont Pozsonytól kezdve az Aldunáig mind elhódított a terület. A másik nagy különbség, hogy a mai helyzetben az ellenségeinkkel való állandó csatározásainkat nem kézi, hanem szellemi fegyverekkel kell újra és újra megvívni. Ha minél gazdaságosabb módon akarunk védekezni a minket körülvevő ellenségeinkkel szemben, akkor e védekezésnek ott kell legerősebbnek lennie, ahol a műveltség legalacsonyabb fokán van, ahol nemzeti kulturánk legfejletlenebb, az Alföldön és annak is legkeletibb részein. Nem azt jelenti ez, hogy *Dunántúl* nincsen igazán fontos tennivalónk. Ott is nagy figyelmet kell fordítani a határhoz közelebb eső városi helyekre, amilyenek Esztergom, Győr, Moson-Magyaróvár, Sopron, Szombathely, Nagykanizsa, Kaposvár. Ezek a városok predestinálva vannak arra, hogy a környező országokkal élénk kereskedést folytassanak, amit a kereskedő népesség odatódulása a multban, de még most is bizonyít. Ha ezeket a helyeket nem biztosítjuk eléggé a nemzeti kultúra segédeszközeivel, iskolákkal (és pedig a speciális helyzetnek megfelelően kereskedelmi és ipari iskolákkal, továbbá a városias lakosságnak megfelelő humanisztikus iskolákkal: gimnáziumokkal) és más nevelő-intézményekkel (könyvtár, múzeum stb.), akkor a könnyebben megalkuvó kereskedelmi étellel mindjobban szaturált helyek nem a nemzeti kultúra végső várai, hanem az idegenekkel való összeolvadás helyei lesznek. Elvesztjük tehát a csatát már ott, a nyugati részeken, ahol a támadás a legkönnyebben kivédhető lenne!

A *keleti* részeken már nem az osztrák és nem annyira a cseh *kultúra* fenyeget bennünket idegen voltával, hanem a *kelet* a maga primitív műveletlenségével, alantas erkölcsi fölfogásával. A közelmultban a centrális rész, a főváros, erős bástyát képezett, amely háta mögött a Dunántúl régebbi és nemzetibb kulturájával az ipari nagyváros minden előnyét, modernebb kulturáját, fényét, gazdagságát, erőteljes életét jórészt a nemzet javára sorakoztathatta. Ha azonban Budapest, mint már a jelek mutatják, mindinkább *kereskedő* várossá lesz, ha talán anyagi javakban emelkedik is, de ugyanakkor csökkenő, elpetyhüdő és elanyagiasodó lakossága mind kevésbé lesz képes a nemzet erkölcsi javait fenntartani és megvédeni. Külső bástyákkal kell tehát körülvenni a lassankint erőtlenedő központi részt. Ehhez azonban nem elég alföldi nagyobb helyeink gazdasági megerősödése, sem pedig az, hogy a kulturát mind fokozottabbá tegyük az iskolákban annyira elmaradt középső alföldi részeken, a szinte teljesen analfabéta tanyavidékeken.²¹ Nekünk a legtöbb erőt oda kell koncentrálni, ahol a legnagyobb a támadási felület és legközvetlenebbül érhet bennünket támadás, az északkeleti, keleti és délkeleti végső

²¹ 1920-ban a legtöbb analfabéta volt Szabolcsban (35·80%), Szatmárban (32·6) és Keekeméten (31·0).

részekre, mert ha itt betörök nemzeti frontunkat, a Duna vonaláig nem lesz megállás s egymagában a Dunántúl is utána vész. Gazdaságilag és a szellemi kultúra terén is meg kell tehát erősíteni a végső keleti részeket.²²

Északkelet felé Balassagyarmat, Eger, Sárospatak, Sátoraljaújhely, keleten Mátészalka, Nyíregyháza, Debrecen, Békéscsaba, délen Makó és Szeged, a Dunántúl sarkában Pécs számunkra ma ugyanolyan fontos pontok, mint a törökvilág korában a végvárok: Lippa, Jenő, Várad, Eger, Fülek, Sziget és társaik. A mi mostani végváraink környékén, Zemplémben, Szabolcsban, Hajdúban, Szatmárban, Biharban, Csanádban stb. többnyire színmagyar nép lakik, de kulturában, különösen a keletibb részekben, többé-kevésbé elmaradt. Ezeknek a részeknek kulturáját közvetlenül megteremteni, a nagymérvű analfabetizmust csökkenteni, a gazdasági jobblétet reánevelő iskolákkal emelni, feltétlenül szükséges, de a maga egészében sok időre szóló feladat. Ha azonban az említett végváraink kulturáját emeljük, megfelelő mezőgazdasági, kereskedelmi, ipari és nemzeti irányú humanisztikus iskolákkal — még pedig az elemiektől a legfelsőbbekig — és más kulturális és gazdasági intézményekkel rakván tele őket, avval nem csupán az illető hely, de kisugárzás s a környező népesség oda-tudulása által az egész végső rész gyors megerősítését segítjük elő. Ezekben a végső várakban a színmagyar (inkább földművelő) és a városi (inkább hivatalnok, iparos és kereskedő) lakosság között úgy lélekszám, mint hatalom tekintetében megvan még és megmaradhat az az egészséges arány, ami lehetővé teszi, hogy minden társadalmi árnyalat egyetlen közös cél felé törjön s a nemzeti érzésben olvadjon össze. Ha megtudjuk teremteni mostani végváraink fejlettebb és nemzeti kulturáját, evvel nemzeti egységünk és jövőnk legerősebb bástyáit teremthetjük meg.

A török hódítás idején a magyar nemzet tudta és érezte, hogy egész léte és jövője a végvárok álltától és vesztétől függ. Az egész ország szeme rajtuk csüggött, őket megerősíteni, vitézekkel ellátni volt a legfontosabb feladat; ezt várta a nemzet fejedelmeitől, legjobb fiaitól pedig azt, hogy a végvárokból vitézkedjenek. Nekünk is alig van fontosabb feladatunk ennél s legjobb, legtehetségesebb, tette leginkább kész embereinkét kell odaküldenünk a nemzeti kultúra megerősítésére; ott van a helyük a *végeken!*

Bibó István.

²² Gazdasági tekintetben mindenképp a jobb vasúti közlekedést kell mindenáron biztosítani. A múltban közlekedési politikánk centralisztikus volt, fő célul tűzve ki, hogy minden személyi és áruforgalom Budapest felé koncentrálódjék. Most azonban jóval fontosabb, hogy az ország egyik határától a másikig legyen olcsó és mindenképp *gyors* a közlekedés. Hiszen magán Budapestben is a tranzitkereskedelem jut mindinkább előtérbe és így a fővárosra s az országra nézve egyaránt az lesz a legfontosabb, hogy az árúk és a kereskedést közvetítő személyek az ország határai és a külföld felé minél gyorsabban átfuthassanak. Az alföldi mezőgazdasági kereskedelmet űző helyekre nézve pedig egyenesen életkérdés, hogy a romlandó mezőgazdasági árúk minél gyorsabban kerüljenek az őket fölvevő Budapestre és a külföldre. A határookra jutás gyorsítása végett lehetővé kell tenni, hogy az ország egyes, egymástól távolosó helyei közt is meglegyen a jó vasúti összeköttetés s ne kelljen például Pécsről Sopronba vagy Szegedről Debrecenbe többnyire csak Budapestet át személynek és árúnak egyaránt napokat vesztegetve megtenni az utat. Körvasutat kellene az ország egyes véghelyei: Sopron, Szombathely, Nagykanizsa, Pécs, Szeged, Békéscsaba, Debrecen, Eger, Balassagyarmat között létesíteni.